

Ставлення правоцентристських партій Болгарії до проголошення незалежності 1908 р.

Події навколо проголошення Болгарією незалежності різнопланово висвітлені в історіографії. Але не всі аспекти цієї теми знайшли достатнє відображення. Зокрема, до малодосліджених тем належить ставлення правоцентристських партій до проголошення незалежності Болгарії. У радянській історіографії варто виділити роботу О. Мартиненка, де автор аналізує міжнародну ситуацію у 1908 році. Але історик дає лише загальну характеристику внутрішньополітичній ситуації в країні та ставленню болгарських партій до заходів князя Фердинанда і уряду А. Малінова [1]. Недостатнє зображення окреслена нами тема знайшла й у болгарській історіографії. В роботах Д. Саздова [2], В. Ніколової [3] і Ж. Попова [4] аналізується позиція Демократичної, Народної і Народно-ліберальної партій щодо проголошення незалежності. Ставлення Прогресивно-ліберальної і Ліберальної партій залишається невизначеним.

За результатами Берлінського конгресу 1878 р. васальна залежність Болгарії від Туреччини зводилася до щорічної сплати Софією данини у розмірі 2 млн 950 тис. левів, режиму капітуляцій та неможливості використання більшості залізниць у Південній Болгарії, які належали турецькій компанії [1, с. 8]. Данина обтяжувала державну скарбницю, капітуляції підривали не тільки суверенітет, але й економіку країни, а панування іноземців на залізницях могло виявитися фатальним у стратегічному плані під час можливої війни. Таким чином, залежність Болгарії від Османської імперії полягала не стільки у політичному, скільки в економічному відношенні.

Князь Фердинанд, діючи у напрямку проголошення незалежності, мав на меті одержати царську корону. Спроби проголосити себе незалежним монархом він розпочав 1906 р. В європейській пресі й у політичних колах Софії тоді ходили вперті чутки про можливе проголошення Болгарії королівством 19 вересня – у річницю об'єднання Князівства і Східної Румелії. 1906 року

Фердинанд так і не зважився здійснити свої честолюбні прагнення [1, с. 10]. На той час сварка з Османською імперією могла виявитися для Болгарії фатальною, адже розклад сил в Європі був несприятливим. Ослаблена війною з Японією Росія займалася вирішенням своїх внутрішніх проблем, а західноєвропейські країни сприймали можливе проголошення незалежності як провокацію і грубе порушення Берлінського трактату [5, с. 108]. Розпочинати збройний конфлікт із Туреччиною сам на сам було небезпечно.

Ще одна спроба проголосити незалежність була здійснена князем наступного року. Задля цього передбачалося скористатися святкуванням 15 серпня 1907 р. двадцятиліття з дня вступу Фердинанда на болгарський престол [1, с. 108]. Ставлення до цих намірів великих держав Європи знову виявилось негативним. Міністр закордонних справ Росії А. Ізвольський у своєму листі до Д. Сементовського-Куріло від 19 липня 1907 р. прохав посла у Болгарії «вжити заходи задля попередження проголошення незалежності, яке може призвести до серйозних ускладнень» [6, д. 80, л. 20]. У секретній телеграмі від 5 серпня 1907 р. він пояснював, що і Австро-Угорщина, і Німеччина, і Англія ставляться до планів Фердинанда «вкрай негативно, тому необхідно рекомендувати князю і Д. Станчову обережний образ дій» [6, д. 80, л. 24]. Можливість проголошення Болгарією незалежності справді непокоїла Відень, який у будь-якому зміцненні слов'янської країни на Балканах вбачав перешкоду для встановлення своєї гегемонії у цьому регіоні. Наприкінці липня 1907 р. у місті Ішле відбулася зустріч Фердинанда з Францем-Йосипом. Імператор мав на меті здійснити на Фердинанда тиск та відбити у нього бажання проголошувати Болгарію царством. Результатом зустрічі стало призначення князя шефом одного з австрійських полків, чого він давно прагнув. Зв'язаний «милістю» імператора і даними йому обіцянками не вживати ніяких заходів стосовно проголошення незалежності, Фердинанд змушений був відкласти свої плани до більш сприятливого часу [1, с. 13].

На рішення князя вплинула і внутрішньополітична ситуація у Болгарії. Найбільш послідовні прибічники Фердинанда – «стамболовісти», які протягом

1903 – 1907 рр. були провладною партією, не розділяли і не підтримували намірів голови держави. Першочерговим для Болгарії вони вважали македонське питання, а можливе проголошення незалежності, на їхню думку, «якщо не заважало б його вирішенню, то суттєво загальмувало» [6, д. 2245, л. 4]. Плани Фердинанда об'єктивно не сприяли поліпшенню стосунків з Туреччиною, отже, розв'язання національної проблеми мирним шляхом ставилося під сумнів. Російські політики мали свою думку з приводу такої позиції уряду і провладної партії Болгарії. В одній із депеш Д. Сементовського-Куріло міністру закордонних справ мова йшла про зовнішньополітичну орієнтацію «стамболовістів», що характеризувалася дипломатом як відверто проанглійська [6, д. 2245, л. 4]. Головним прибічником саме такої позиції Народно-ліберальної партії російський посол вважав Н. Генадієва, на той час найбільш впливового політика із числа «стамболовістів». Натомість міністра закордонних справ Д. Станчова Д. Сементовський-Куріло характеризує як «готового на все заради задоволення найменших забаганок Фердинанда» [6, д. 2245, л. 9].

Через рік на Балканах склалася краща міжнародна ситуація для досягнення Фердинандом своїх задумів одержати царську корону і покінчити з васальною залежністю від Порти. У липні 1908 р. в Османській імперії відбулася младотурецька революція. Ця подія привернула увагу всієї Європи [7, с. 47]. Скориставшись прагненням Російської імперії домогтися вільного проходу її військових кораблів через протоки Босфор і Дарданелли, Відень, який давно планував анексувати Боснію і Герцеговину, домовився з Петербургом про спільні дії у регіоні. Не залишилася байдужою до подій у Туреччині і Софія. Новий уряд демократів на чолі з А. Маліновим (16. I. 1908 р. – 5. IX. 1910 р.), який поблажливо ставився до планів голови держави, і сам Фердинанд розуміли, що Порта заклопотана внутрішніми справами і не зможе достатньо енергійно реагувати на факт проголошення Болгарією незалежності. У серпні 1908 р. Софія знову розпочала цікавитися ставленням Європи до своїх планів [1, с. 14].

З приходом до влади Демократичної партії, яка поступово подолати внутрішні проблеми [8, л. 1], у Болгарії розпочався період лібералізації державного управління. Нові XIV Звичайні народні збори, де фракція «каравелістів» представляла абсолютну більшість депутатів (164 із 203) [9, с. 533], відмінили обмеження свободи преси, впровадженні 1907 р. «стамболовістами», відновили автономію Софійського університету і повернули роботу звільненим професорам. Уряд А. Малінова ініціював реформи самоврядування і податкової системи. Головним принципом останньої було призначення податків згідно з розмірами доходів платників. Кабінет створив також спеціальний фонд для допомоги бідним. Законодавство часів правління демократів зробило обов'язковим страхування робітників і гарантувало їм недільний відпочинок. Кабінет А. Малінова реформував систему освіти: навчання у гімназіях стало безкоштовним, а школи отримували право самоврядування [10, с. 85; 11, с. 133]. Отже, заходи демократів мали ліберальний характер, а деякі з них свідчили про наявність в ідеології правлячої партії рис, притаманних соціалістичній доктрині. Іншою стороною образу правління «каравелістів» була організація парламентських виборів 1908 р., які пройшли з явними зловживаннями демократів своїм становищем, розпуск 50 общинних рад [12, л. 4] і тісна співпраця проурядової партії з головою держави, що знайшла своє втілення у прагненні проголосити незалежність.

У 1908 р. Петербург зайняв доброзичливу позицію стосовно намірів Фердинанда й уряду А. Малінова, але при цьому наполягав, що Болгарії набагато вигідніше порушення Берлінського договору Австро-Угорщиною і застерігав Софію від передчасного виступу, який міг спричинити за собою порушення європейського миру [1, с. 14; 13, с. 48]. Якщо Росія погодилася на проголошення незалежності Болгарією, то Велика Британія і Франція залишалися супротивниками цього акту, побоюючись порушення і без того хисткого миру в регіоні й Європі [14, с. 107].

Натомість подальший розвиток подій на Балканах продовжував сприяти здійсненню планів Фердинанда. У вересні 1908 р. розгорівся болгарсько-

турецький конфлікт. Саме він став приводом для проголошення незалежності. Болгарський посол у Стамбулі І. Гешов виявився єдиним представником іноземних держав, якого не запросили на банкет з нагоди ювілею вступу на престол султана Абдул-Гаміда. Слідом за цим 14 вересня посла було відкликано до Софії. На думку міністра закордонних справ Росії А. Ізвольського, реакція Болгарії на «інцидент Гешова» виявилася занадто різкою. У своїй телеграмі до Д. Сементовського-Куріло від 14 вересня 1908 р. він радив уряду А. Малінова сприйняти події у Стамбулі адекватно [6, д. 91, л. 2].

Наступна подія ще більше загострила болгарсько-турецькі відносини. 18 вересня 1908 р. спалахнув страйк на одній із ліній східної залізниці. Дорога ця проходила територією Болгарії, але була власністю турецької компанії. Коли внаслідок страйку рух на лінії припинився, уряд А. Малінова, за згодою власників, зайняв станції під приводом необхідності відновлення роботи залізниці. Проте після припинення страйку Софія, незважаючи на протести Порти і компанії, відмовилася повернути залізницю власникам [1, с. 15].

23 і 24 вересня 1908 р. у Будапешті відбулися дві розмови Фердинанда з міністром закордонних справ Австро-Угорщини Алоїзом фон Еренталем. Відень схвалив намір князя проголосити незалежність Болгарії. Крім того, було вирішено, що ця подія повинна відбутися раніше анексії Австро-Угорщиною Боснії та Герцеговини. Таким чином ініціатива порушення Берлінського трактату мала належати Софії [7, с. 49]. 22 вересня 1908 р. Болгарію було проголошено незалежною державою, а Фердинанд одержав царську корону. Наступного дня рескрипт австрійського імператора Франца-Йосипа проголосив анексію Боснії та Герцеговини – двох провінцій, що належали Туреччині.

Влітку і восени 1908 р. кожна з шести болгарських правоцентристських партій мала свою позицію з приводу подій, які відбувалися на Балканах. Після младотурецької революції газета Прогресивно-ліберальної партії «Болгарія» неодноразово виступала з критикою на адресу уряду демократів, звинувачуючи його у нерішучості і відсутності чіткої програми дій стосовно Македонії. Поряд

із цим «цанковісти» висловлювали сподівання на реформи в Османській імперії, які мають полегшити становище християнського населення європейських провінцій [14, 15. VII]. Вони закликали уряд і деякі опозиційні партії «припинити свою політичну агітацію. Таким чином Болгарія уникне відповідальності перед великими державами і приєднається до миролюбних планів Туреччини» [14, 22. VII]. У серпневих публікаціях газети «Болгарія» спостерігається схильність до ідеалізації планів нової влади в Османській імперії. Так, у номері за 5 і 12 серпня 1908 р. журналісти, звертаючись до Порту, завіряють її, що Софія не має мети нападати на неї. Вони звинувачують уряд А. Малінова у спекуляціях на македонській проблемі та висловлюють впевненість у благих намірах Стамбулу [14, 5. VIII].

На початку вересня 1908 р., після скандалу з болгарським дипломатичним агентом І. Гешовим, Прогресивно-ліберальна партія дещо змінила думку стосовно майбутнього болгарсько-турецьких відносин. У номері за 2 вересня 1908 р. журналісти газети «Болгарія» обговорювали причини погіршення відносин зі Стамбулом. «Або турецький уряд прагне підкреслити залежність князівства, або це відповідь на якісь дії нашого уряду. Болгарії неважко було б оформити провокацію у відповідь і проголосити свою незалежність. Ніколи ще Стамбул так не дратував почуття болгар» [14, 2. IX]. Але поряд з подібними заявами у статтях журналістів була присутня «надія на далекоглядність турецьких управляючих». Крім того, «цанковісти» прагнули перекласти частину провини за інцидент на уряд демократів, звинувативши його у «неспроможності орієнтуватися у подіях і визначати лінію поведінки» [14, 2. IX].

Доволі суперечливою виглядає позиція Прогресивно-ліберальної партії стосовно наступного болгарсько-турецького конфлікту, який розгорівся навколо східної залізниці. З одного боку, вона виступила за націоналізацію Болгарією спірної лінії, з іншого – попереджала про можливість «звинувачення уряду демократів у диверсії після інциденту в Стамбулі» [14, 11. IX]. У номері за 18 вересня 1908 р. «Болгарія» пише: «Оскільки наша громадська думка

однозначно підтримує уряд, останній може розраховувати на неї, адже інцидент стосується національних почуттів і економічних інтересів країни» [14, 18. IX].

23 вересня 1908 р. (наступного дня після проголошення Болгарією своєї незалежності) газета «прогресистів» вийшла з гучними заголовками і маніфестом царя Фердинанда на першій сторінці. «Наш народ, – пише «Болгарія», – зробив історичний крок, який призведе до суттєвих змін у міжнародних відносинах». «Цанковісти» висловили також сподівання, що акт проголошення незалежності не зустріне спротиву з боку великих держав і не спричинить негативного враження у Туреччині. «Болгарія» визначила його як прояв добросусідських відносин, а не елемент неприязні між Стамбулом і Софією. Крім того, журналісти підкреслили свою віру у далекоглядність, мудрість і силу волі турецької влади, які, за їх словами, «мали перемогти над пагубними емоціями» [14, 23. IX].

25 вересня у статті під заголовком «Чого слід чекати від проголошення незалежності?» журналісти газети «Болгарія» писали: «У подіях 22 вересня не має нічого згубного для існуючого у Туреччині ладу. Але тепер нашому уряду треба виконати одне важливе завдання – запевнити Порту у дружньому ставленні. Від того наскільки вдало і швидко це вдасться зробити кабінету А. Малінова залежатиме доля дружби Туреччини і Болгарії» [14, 25. IX]. 27 вересня партійний орган «цанковістів» відповідає на гостру критику політики Фердинанда і уряду А. Малінова з боку російської газети «Новое время», яка прозоро натякає на зговір між Віднем і Софією та зраду Болгарією слов'янській традиції: «Анексія Боснії і Герцеговини – це старий план Австро-Угорщини, що не має нічого спільного з проголошенням незалежності» [14, 27. IX]. Надалі «цанковісти» неодноразово заявляли про необхідність покращання стосунків із сусідніми слов'янськими країнами, у першу чергу з Сербією, яка теж була незадоволеною порушенням Софією статус-кво на Балканах [14, 30. IX].

Влітку і восени 1908 р. «стамболовісти» теж не залишалися осторонь подій. 26 серпня на сторінках їхньої газети «Нов век» була оприлюднена стаття

про майбутнє Македонії у зв'язку із младотурецькою революцією. «З одного боку, нова влада у Османській імперії буде надавати громадянські свободи болгарському населенню; з іншого, наші співвітчизники згодом стануть підтримувати її. Зараз нам потрібно вирішити з Туреччиною низку проблем» [15, 26. VIII]. Із цієї цитати чітко видно, що Народно-ліберальна партія зайняла жорсткішу позицію стосовно Стамбулу, аніж «цанковісти».

31 серпня «Нов век» вийшов з критичною статтею на адресу зовнішньої політики уряду А. Малінова: «Демократи виявили нищість своєї стратегії. Замість того, щоб пасивно чекати на реформи, треба швидко реагувати» [15, 31. VIII]. Але «ніщо не в змозі утримати кабінет А. Малінова від гробового мовчання» [15, 4. VIII]. «Правляча партія боягузлива. Вона тремтить від страху власної немощі» [15, 9. IX]. «Ми повинні захистити болгарський національний елемент від шовіністів інших країн. Сьогодні демократи мають умови, щоб діяти, адже у Болгарії є сильна армія» [15, 16. IX].

Інцидент з І. Гешовим «стамболовісти» розцінили як образу. «Нов век» писав: «Цим актом младотурки зробили собі недобру послугу, адже він зупинить тенденцію до зближення між двома державами». Достойною відповіддю на дії Стамбулу Народно-ліберальна партія вважала військові маневри, а потім проголошення незалежності [15, 18. IX]. «Конфлікт, який розгорівся між Болгарією і Туреччиною – це кардинальне вирішення питання про незалежність Князівства. Порта сама дала вагомий козир у наші руки», – заявляв «Нов век» [15, 23. IX]. Отже, 1908 р. «стамболовісти» змінили своє бачення щодо вирішення македонської проблеми. Перебуваючи при владі у 1903 – 1908 рр., вони не залишали надії на проведення Стамбулом реформ. Розчаровані п'ятирічним очікуванням члени Народно-ліберальної партії перетворилися на прибічників розв'язання національного питання шляхом збройного конфлікту з Туреччиною.

12 вересня 1908 р. з'явилася перша реакція газети «Нов век» на інцидент навколо залізничних шляхів: «Ми втратимо гідність, якщо залишимо без уваги і не отримаємо ніякої користі з цього» [15, 28. IX]. Надалі офіціоз Народно-

ліберальної партії писав: «Інцидент з І. Гешовим є належним виправдальним мотивом для проголошення незалежності» [15, 2. X].

22 вересня 1908 р. черговий номер часопису «Нов век» вийшов червоним шрифтом, на його першій сторінці було розміщено маніфест Фердинанда. «Ми приєднуємося, – писали журналісти, – до голосів народу і віримо, що отримаємо схвалення від Англії» [15, 5. X].

Партійний орган Ліберальної партії «Народні права» на початку вересня 1908 р. розглядав на своїх шпальтах можливість мирного вирішення конфлікту навколо фігури І. Гешова. На думку журналістів, це можливо лише за умови повного задоволення національних інтересів [16, 2. IX]. «Болгарія за стандартами міжнародного права не є незалежною державою, тому у нас нема посла у Стамбулі». «Нам слід звернути увагу на переваги, які надав інцидент з І. Гешовим для проголошення незалежності» [16, 3. IX].

Наступного дня партійний орган «радославівістів» виступив із критикою на адресу уряду А. Малінова. «Теперішній кабінет живе ілюзіями щодо Туреччини. Наші міністри повинні збагнути важливість моменту для країни» [16, 4. IX]. Крім того, «Народні права» називали Сербію ворогом Болгарії і часто публікували на своїх сторінках статті журналістів цієї країни. Газета лібералів звертає увагу громадськості на злорадство сербських політиків з приводу стамбульського інциденту [16, 5. IX].

5 вересня 1908 р. у розгорнутій статті журналісти політичного органу «радославівістів» звернули увагу читачів на ініціативу, з якою виступила їхня партія у 1904 р. Тоді на своєму четвертому конгресі вона заявила про необхідність проголошення Болгарією незалежності. Але на той час інші політичні сили розцінили цю ідею як спробу догодити князю. «Сьогодні, – писали «Народні права», – монарх розділяє її разом з народом. Конфлікт із Стамбулом – це привід для проголошення незалежності. Але що зробить після цього Туреччина? Буде воювати? Ні, їй не дозволить внутрішнє становище» [16, 11. IX].

«Радославовісти» мали свою думку і щодо залізничної проблеми. У статті від 16 вересня 1908 р. «Народні права» зауважили, що «цей конфлікт не вирішити без участі великих держав. Отже, по-перше, слід проголосити незалежність, а вже потім звернути увагу на проблему з колією» [16, 16. IX]. «Східна залізна дорога на нашій території – це справжня рана, яку можна вилікувати лише шляхом націоналізації» [16, 17. IX].

Реакція лібералів на проголошення незалежності 22 вересня 1908 р. була схожою на «стамболовістську». Святковий номер їхньої газети виділявся яскравими заголовками і емоційними фразами. Публіцисти партійного органу «радославовістів» назвали цю подію «вінцем успішного розвитку Болгарії, тріумфом тридцятилітньої роботи» [16, 23. IX].

Найбільш оригінальне ставлення до подій на Балканах влітку – восени 1908 р. продемонстрували «народняки». Їхня газета «Мір» продовжувала демонструвати стриманий стиль публікацій і глибокий аналіз ситуації. Незважаючи на те, що інцидент з І. Гешовим безпосередньо стосувався їхнього лідера, партійний орган «народняків» утримався від розгорнутих статей на цю тему, обмежившись лише констатацією факту. Більше аналізу містилося у матеріалі, присвяченому залізничній проблемі: «Болгарія не в змозі більше терпіти ситуацію, яка склалася навколо колій. Це питання необхідно вирішити шляхом залучення міжнародних представників для тверезої оцінки ситуації» [17, 12. IX]. «Розташування на нашій території залізничних шляхів Східної компанії у майбутньому може стати джерелом неприємностей для Болгарії» [17, 16. IX], а «Туреччина, безумовно, розцінює дії нашого уряду як підготовку до збройного конфлікту» [17, 17. IX].

На своїх сторінках газета «Мір» наводить цікавий аналіз позиції великих держав щодо подій на Балканах. «Австро-Угорщина не задоволена сьогоденним становищем у Туреччині. Болгарія може скористатися цим задля проголошення незалежності» [17, 18. IX]. З іншого боку, партійний орган «народняків» з жалем констатує: «Російська преса звинувачує болгарський уряд у зраді слов'янським інтересам, Сербія проти можливого проголошення

незалежності, а Лондон ставиться до цього акту як до авантюри. Ми налаштуємо проти себе цілий світ» [17, 21. IX].

24 вересня 1908 р. «Мир» продемонстрував стриману реакцію на проголошення незалежності й отримання Фердинандом царської корони. «Болгарія стала незалежною ще в день свого Визволення. Її васальне становище було фіктивним і номінальним. Воно проявлялося під час дипломатичних конгресів і у протокольних питаннях. У всіх інших моментах Болгарія функціонувала як незалежна держава: у нас не було іноземних інституцій, нав'язаних торгових договорів; крім того, ми мали низку переваг. Сьогоднішній уряд поставив країну у дуже складну ситуацію. Залишається сподіватися, що болгарський народ у випадку війни захистить свою вітчизну» [17, 24. IX].

Партійний орган провладної Демократичної партії «Пряпорець» розцінив інцидент з І. Гешовим як безтактність з боку турецького уряду. Журналісти висловили своє розчарування через те, що «цим інцидентом нова влада відкриває першу сторінку у своїй політиці. Тепер кабінету міністрів А. Малінова треба буде коректно вирішити ці проблеми» [18, 2. IX]. Стосовно залізничного інциденту газета «Пряпорець» заявила, що «наш уряд безперечно забезпечить надійну охорону майна східної залізниці» [18, 6. IX]. Згодом вона запропонувала уряду вирішити долю лінії шляхом націоналізації [18, 19. IX].

Як і більшість правоцентристських партій, демократи зустріли проголошення незалежності з великим ентузіазмом. На сторінках своєї партійної газети вони помістили виступ А. Малінова під час урочистих заходів у Велико Тирново, в якому прем'єр заявив, що «державні інтереси і національна гідність змусили уряд зробити цей відповідальний крок». Лідер демократів також підкреслив: «Стамбул безпідставно образив національну гідність Болгарії. Наша країна фактично була незалежною, але Туреччина дала нам привід відчувати себе васалом» [18, 22. IX].

Отже, ставлення правоцентристських партій до проголошення незалежності та інших подій навколо цієї акції було неоднозначним. З одного боку, жодна з політичних сил не засудила його, з іншого ж, деякі партії

звернули увагу на негативні наслідки, до яких могла призвести ініціатива Фердинанда й уряду А. Малінова. Найбільшими реалістами серед усіх правоцентристів виявилися «народняки». Вони звернули увагу громадськості на формальність проголошення незалежності і на негативне ставлення до нього деяких країн. «Стамболовісти», вчорашні противники прагнень Фердинанда, однозначно підтримали цю акцію. Схожу позицію зайняли і «радославовісти», які постійно нагадували, що давно виступали за необхідність проголошення незалежності. «Цанковісти» в цілому дали позитивну оцінку вересневим подіям, але наголосили на можливих її негативних наслідках для країни. Демократи, як проурядова партія, намагалися підтримати цю акцію, підкреслюючи керівну роль у ній кабінету А. Малінова. Жодна з названих політичних сил не розглядала проголошення незалежності окремо від отримання царської корони Фердинандом. Жодна не засудила честолобних намірів голови держави, які, безперечно, ускладнили міжнародну ситуацію навколо Болгарії. Отже, ставлення правоцентристських партій до вересневих подій засвідчило їхню більш-менш лояльну позицію щодо монарха. Протилежну думку мали ліві політичні сили країни. «Тісні» та «широкі» соціалісти, радикали і землероби звинувачували Фердинанда у переслідуванні особистих цілей за ширмою патріотичних гасел і благих намірів, а уряд А. Малінова у сприянні цьому. Вони звернули увагу громадськості на необхідність прийняття подібних рішень Великими народними зборами. Проголошення незалежності 1908 року продемонструвало одну із ключових ідеологічних розбіжностей між правим та лівим флангом політичного спектру Болгарії, яка полягала не тільки у ставленні до особи голови держави, а і до монархічного інституту в цілому.

Список джерел та літератури

1. Мартыненко А. Провозглашение независимости Болгарии в 1908 году. – К.: Изд-во Киевского университета, 1957.

2. Саздов Д. Демократическата партия в България, 1887 – 1908. – София, 1987.
3. Николова В. Между консерватизма и либерализма. Народната партия. 1894 – 1920 г. – Велико Търново, 2004.
4. Попов Ж. Народнолибералната (стамболовистка) партия в България, 1903 – 1920. – София, 1986.
5. Чорній В. Болгарія на початку ХХ ст. // Проблеми слов'язнавства. – 1993. – Вип. 45. – С. 99-119.
6. Архив внешней политики Российской империи. – Ф. 151. – Оп. 482.
7. Спомени за обявяване на независимостта на България 1908.
8. Централен държавен архив на Република България. – Ф. 300 к. – Оп. 1. – Д. 10.
9. Манафова Р. Политиката на Демократическата партия за развитието на научните институти (1908 – 1911 г.) // Исторически преглед. – 1975. – № 3.
10. Манафова Р. Просветната политика на Демократическото правителство (1908 – 1911) // Проблеми на политическата история на България (1878 – 1944). – София: Изд-во на БАН, 1979. – Т. 24.
11. Централен държавен архив на Република България. – Ф. 134 к. – Оп. 1. – Д. 307.
12. Дяконова Е. Руските планове за независимост на България (1906 – 1908) // Исторически преглед. – 1999. – № 5-6.
13. Куцаров П. Независимостъ Болгарии и русская дипломатия // Македонски преглед. – 1998. – № 8.
14. България. – 1908.
15. Новъ вѣкъ. – 1908.
16. Народни права. – 1908.
17. Миръ. – 1908.

18. Прѣпорецъ. – 1908.